

**UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ROMANISTIKU
FRANCUSKA KNJIŽEVNOST**

**MJESTO ŽENE U KNJIŽEVNOSTI-GRANICE I NAČINI NJIHOVOG
PREVAZILAŽENJA**

Završni magistarski rad

MENTOR:

DOC. DR. LEJLA OSMANOVIĆ

STUDENT:

JELENA LEKIĆ

Sarajevo, septembar, 2019.

Sažetak: Položaj žena koje su živjele u društvu u kojem muška riječ jedino ima težinu je tema o kojoj se mnogo počelo govoriti u drugoj polovini XX stoljeća, a o kojoj se stotinama godina unatrag samo šutilo. Tek poneka žena bi se kroz historiju usudila izraziti svoj stav ili svoje mišljenje, međutim ona bi, ili bila giljotinirana ili bi se društvo u potpunosti oglušilo na njene riječi. Ista stvar se dešavala i u književnosti jer je književnost bila usko povezana sa socio-kulturnim životom. Žene su bile stoljećima marginalizirane, njihova djela odbacivana ili spaljivana, ali će njihova dugogodišnja borba za promjene ipak donijeti koliko-toliko pozitivan ishod, barem na Zapadu jer ni danas, u određenim društvima i državama žene nisu ravnopravne sa muškarcima.

SADRŽAJ:

1. UVOD	1
2. SPISATELJICE KROZ HISTORIJU	2
1.1 Srednji vijek	3
1.2 Renesansa	5
1.3 XVII vijek.....	9
1.4 XVIII stoljeće	11
1.5 Spisateljice i Francuska revolucija	13
1.6 XIX i XX stoljeće.....	16
2. VIRGINIA WOOLF I NJEN PRIKAZ ŽENE KAO SPISATELJICE	20
3. AUTOBIOGRAFSKI DISKURS	22
4. SPISATELJICE I NJIHOVI PSEUDONIMI	22
4.1 George Sand	26
4.2 Colette	27
5. SIMONE DE BEAUVOIR: <i>Le Deuxième Sexe</i>	29
6. ÉCRITURE FÉMININE	31
7. ZAKLJUČAK	33
8. LITERATURA	35

1. UVOD

Tema ovog rada nosi naziv *Mjesto žene u književnosti-granice i načini njihovog prevazilaženja*. Kao što znamo, sama pojava žene u književnosti, odnosno položaj žene kao pisca je stoljećima unazad dovođen u pitanje. Naime, žene kao pisci su od samoga početka njihovog pojavljivanja u književnosti bile u dosta inferiornijem položaju u odnosu na muške pisce. Na sve promjene njihovog položaja u književnosti utjecali su brojni faktori u kulturnom i umjetničkom razvoju kroz stoljeća. Upravo to je dovelo do toga da se tek u XIX i XX stoljeću mnogi zaista zapitaju iz kojih razloga su žene bile na margini društva i društvenih zbivanja, u potpunosti otuđene iz javnog života. To sa sobom povlači i pitanje iz kojih razloga su žene pisci i njihova djela dosta dugo vremena ostali nevršteni u brojne knjige, udžbenike, priručnike i historije književnosti, a na koja smo, barem dijelom, uspjeli pronaći odgovore.

U ovom radu govorit ćemo o položaju žene, a onda i spisateljica u društvu jer su to dvije stvari koje su neodvojive kada ih posmatramo kroz historijski okvir. Govorit ćemo o položaju žena u Francuskoj revoluciji, kada ustvari njihove prave borbe i kreću. Govorit ćemo o autobiografiji, kao o najzastupljenijoj književnoj formi u ženskoj književnosti. Predstaviti ćemo i skupinu onih spisateljica koje su željele ostati u svojoj sjeni te pišu djela pod muškim pseudonimima. Dakle, u radu će biti predstavljen jedan historijski tok duge i teške borbe za pravo na znanje, obrazovanje, mišljenje, lični izbor i pisanje, kroz koju su žene prošle, a o onim najbitnijim među njima ćemo reći i nešto više.

2. SPISATELJICE KROZ HISTORIJU

Žene su kroz stoljeća bile doživljavane na različite načine. Iako je većina muške populacije u društvu stoljećima smatrala da žene nemaju snažan karakter, bilo je i onih koji su ipak vjerovali u njihove sposobnosti. Kroz čitavu historiju književnosti, vidjet ćemo da postoji razlika između načina na koji su žene predstavljane kroz književnost i književna djela te načina na koji su tretirane u stvarnom životu, osobito ukoliko su se željele baviti pisanjem i naukom. Književne junakinje poput Antigone, Cleopatre, Lady Macbeth, Ane Karenjine, Nore te Emme Bovary nisu prikazane kao žene koje nemaju svoj lični stav, karakter i mišljenje. One su, kao i mnoge druge, u književnim djelima prikazivane kao heroine, odnosno snažne i odlučne žene. Međutim, kada se radi o stvarnom životu, ženama u tom slučaju nisu bile pripisivane takve osobine. Uzmimo za primjer grad Atenu, u kojem su, za vrijeme njegovog razvoja žene služile kao ropkinje muškarcima, a istovremeno su se u književnim djelima pojavile heroine poput Antigone i Medeje, koje su bile sposobne da pariraju muškarcima ili čak da nadmaše njihove sposobnosti. U jednom takvom društvu, biti žena bila je zasebna priča. Žene su bile osuđene na tišinu, koja je bila znak nemogućnosti vlastitog izraza i podređenosti muškarcu. Virginia Woolf je smatrala da su u prošlosti ipak postojale žene koje su se željele baviti pisanjem, ali su iz nekog razloga njihova djela izgubljena, uništena i nikada otkrivena. Prema njenom mišljenju, žene su bile te koje su od davnina svojoj djeci noću pjevale pjesmice i uspavanke, pričale priče. a sve to je bio zapravo plod njihove mašte. Nažalost, mnoge od njihovih priča ili pjesmica nisu iza sebe ostavile nikakav pisani trag jer su to ipak bila usmena predanja koja su se prepričavala i na kraju to ne bi bilo gotovo ni slično originalnoj verziji. U poglavljima koja slijede, kroz kraći historijski pregled, upoznat ćemo se sa najvažnijim spisateljicama, njihovim djelima te načinima na koji su se one borile da ih uopšte i napišu ili objave bez obzira na njihovu izopćenost iz društva.

1.1 Srednji vijek

Srednji vijek je, kao što znamo, poprilično dugo razdoblje koje je na području Evrope trajalo od V do XV stoljeća. U tom razdoblju, kao i u svakom narednom koje je uslijedilo nakon srednjeg vijeka, nailazimo na brojne rasprave, naročito o religiji. Period koji se sa historijske tačke gledišta veže za srednji vijek bio je naročito kompleksan, a isto se može reći i kada je u pitanju srednjovjekovna književnost. Srednjovjekovnu književnost su zasigurno obilježili religijski zapisi, kao i sekularna profana djela. Stoga je, zbog ogromnog utjecaja Crkve i religije, interesantan položaj žena u srednjem vijeku.

Dakle, kada je riječ o položaju žene u srednjem vijeku, veliki uticaj na to imala je Crkva kao institucija te teolozi među koje se ubrajaju sv. Aurelije Augustin ili Toma Akvinski. Veliki autoritet u tim vremenima predstavljala je Biblija, prema kojoj se i definirala uloga žene u društvu. Žene koje su se bavile pisanjem u srednjem vijeku odrastale su upravo uz taj negativni prikaz žene, koja se smatrala izvorom grijeha i laži, te joj je, stoga, pisanje ili bilo kakvo drugo stvaralaštvo bilo zabranjeno. Bitno je naglasiti da se njihov položaj, kao i sam koncept shvatanja žene mijenjao u ovom vremenskom razdoblju. Izvori u kojima su se mogle pronaći informacije o položaju žena su uglavnom crkveni tekstovi, sudske presude, filozofske te religijske rasprave jer postoje samo rijetki pisani primjeri čiji autori nisu bili svećenici, a oni čiji su autori bile žene su još rjeđi. Žene su uglavnom imale ulogu supruge, majke, domaćice i seljanke, ali i one koje su zauzimale više društvene položaje, poput kraljica ili opatica. Dakle, aktivnosti koje su se mogle povezati sa ženama u tom periodu bile su uglavnom šivanje, tkanje, odgajanje djece, itd.

Međutim, uprkos tome što im se bilo koji vid stvaralaštva zabranjivao, ipak, pored religijske i sekularne književnosti, u srednjem vijeku također postoji i ženska književnost. Iako žene u ovom periodu nikada nisu uspjele postići jednakost sa muškarcima, što i vidimo samim postojanjem podjele poslova predviđenih za žene, kao i onih predviđenih za muškarce, bilo je onih žena koje su imale priliku i koje su željele pisanom riječju prikazati svoju viziju svijeta koja je specifična za njihov spol. Žene su tada predstavljale čitavu jednu ljudsku diskriminiranu zajednicu, koja je bila relativno složna i koja je dijelila iste stavove, kao i mišljenja. Od XII stoljeća žene počinju pisati kako bi opisale ponašanje njihovih supružnika ili ljubavnika te kako bi imale udjela u raspravama o (ne)jednakosti među spolovima. One su svojim djelima željele potaknuti čitatelje da razmisle o tome kako su i na koji način žene

predstavljene jer je upravo ta slika koju društvo šalje o njima ono što ih diskriminiše u istom i obeshrabruje u pisanju.

Kada je riječ o obrazovanju žena u ovom razdoblju, djevojčice koje su uglavnom poticale iz viših staleža, imale su pravo na osnove pismenosti, dok su muška djeca ipak nastavljala da se školuju nakon osnovne škole i tako će ostati još stoljećima. Tokom srednjeg vijeka postoje žene koje su bile pišu djela o odgoju djece. Poznato je da je zvanični jezik srednjeg vijeka bio klasični latinski koji su koristili obrazovani ljudi i svećenici, kao i vulgarni latinski čijim će postepenim razvojem kasnije nastati drugi jezici, uključujući i francuski. Prvi koraci ka nastanku francuskog jezika počinju nakon Trećeg koncila održanog u Toursu 813.godine. Tada je odlučeno da će svećenici ipak držati propovijedi na nekom narodnom narječju, koji se nazivao *rustica lingua romanica*, a sve u svrhu toga kako bi ih narod mogao bolje razumjeti. Upravo taj koncil predstavlja nastanak francuske književnosti. Spisateljice poput Baudonivie iz VII stoljeća, Dhuode iz IX stoljeća te Héloïse iz XII stoljeća nastavile su pisati na latinskom jeziku. Tek krajem XII stoljeća pojavljuju se prva djela koja su spisateljice napisale na starom francuskom jeziku, dok u drugoj polovini XII stoljeća Marie de France postaje prva žena pjesnik. Njene pjesme karakteriše prije svega ljubavna tematika, protkana dubokim i iskrenim osjećanjima.

Dhuoda je napisala *Liber manualis*, priručnik namijenjen njenom starijem sinu. Nakon toga, 1249. godine, kraljica Marguerite, žena francuskog kralja Luja IX je naručila priručnik pod nazivom *O edukaciji plemenite djece*, originalnog naslova *De eruditione filiorum nobelium*. To je priručnik u kojem se posebna pažnja obraća na odgoj djevojčica. Osim ovakvih vrsta priručnika, glavni izvor u edukaciji djece bila je naravno i Biblija. U razvijenom srednjem vijeku žene su mogle podučavati samo i isključivo druge žene i djecu u svojim domovima.

U razvijenom srednjem vijeku Christine de Pisan bila je među rijetkim ženama koje su se bavile literarnim stvaralaštvom. Bila je pokretač prve književne polemike. Ona nije bila plemkinja po rođenju, ali je veći dio života provela na jednom francuskom dvoru. Najprije je pisala pjesme, ali je širu popularnost stekla raspravom u kojoj osuđuje mizogini odnos prema ženama. Ta rasprava nosila je naziv *Roman o ruži* (*Roman de la rose*). Osim pomenute rasprave, njena najpoznatija djela su još i *Knjiga o gradu žena* (*La Cité des Dames*) te *Knjiga o tri vrline* (*Livre des Trois Virtus*) u kojima piše o utopijskom društvu žena te o pravilima ponašanja za žene koje pripadaju svim društvenim slojevima.

Christine de Pisan je bila velika zagovornica braka, kao i jednakosti između supružnika, iako je bila svjesna da joj je to što je rano postala udovica ustvari omogućilo da se bavi književnim radom, s obzirom da je, tek kada je njen suprug preminuo, ona dobila svoju intelektualnu slobodu. Osim što je pisala o položaju žena u društvu, Christine de Pisan bavila se i aktuelnim političkim dešavanjima u Francuskoj, ali može se slobodno reći da je primarni cilj njenog književnog stvaralaštva bio taj da se izbori za prava žena i jednakost među spolovima.

Dakle, ono što uglavnom nalazimo u srednjovjekovnoj kritici, kada je riječ o ženama i njihovom položaju u društvu, su isključivo informacije o tome kako su se one u tom razdoblju nalazile u inferiornijem položaju u odnosu na muškarce te su kao takve, samo zbog toga što su rođene kao žene, bile izložene mizoginiji. Međutim, iako ti elementi djeluju u društvu i čine sastavni dio mentaliteta srednjeg vijeka, oni nisu bili dovoljni da učine žene posve nevidljivim dijelom društva jer su se one već tada u poprilično velikoj mjeri pisanjem borile za svoje mjesto u društvu, kao i protiv nejednakosti među spolovima te protiv samog poimanja žene zasnovanog na religijskim knjigama i načelima koja su bila primijenjivana u društvu tog vremena.

1.2 Renesansa

U Italiji se pod utjecajem Petrarce i Boccaccia rađa renesansa. Kraljevi Francuske, prvenstveno Louis XII, a onda i François Ier su željeli iskoristiti nastupajuće ratove i krenuti u osvajanje Italije. Kao rezultat tih ratova, italijanska kultura se počinje širiti, prvenstveno u Francuskoj, a onda i u ostatku Evrope. Ista stvar se dešava i u umjetnosti, a samim tim i u književnosti. Poezija se u velikoj mjeri zasniva na spletovima Petrarkinih pjesničkih slika i metafora, dok se viteški romani, koji su nastali još u srednjem vijeku počinju prilagođavati promjenama koje pristižu skupa sa dolaskom renesanse. S obzirom na to da slikari tada otkrivaju perspektivu, prikaz univerzuma se mijenja, a ljepota, koja se do tada pripisivala božanskim vrijednostima, sada počinje da se pripisuje onim ljudskim. Čovjek se počinje interesovati za antičke tekstove te postaje željan novih saznanja. Ljudi počinju da šire vidike, otvaraju mjesta novim znanjima i mogućnostima, tumače izvorne tekstove te podržavaju napredak nauke i umjetnosti.

Renesansa se smatra epohom u kojoj je žensko književno stvaralaštvo ostvarilo svoje temelje, čemu uglavnom prethodi opadanje religijskog utjecaja. Mora se priznati da su velike promjene koje su se dogodile u XVI stoljeću, poput uspostavljanja gradova i modernih

država, religijskih i drugih podjela, a koje su rezultirale reformom i protureformom, imale utjecaj na položaj žene u društvu. Za vrijeme renesanse možemo vidjeti znatan porast opismenjenih žena koje su se željele baviti pisanjem u odnosu na srednji vijek. Dakle, nije nikako začuđujuće što su u ovom periodu, nakon nekoliko decenija, započela kritička razmišljanja o tekstovima koje su napisale žene i to u pogledu problematike vezane za marginalizaciju žena u odnosu na muškarce. Postojali su tekstovi koji su u potpunosti odbacivani jer su njihovi autori bili žene, dok tekstovi muških autora nisu dovođeni u pitanje. Upravo ta nova otkrića, kojim su se svi mislioci iz vremena renesanse „hranili“, donijet će i promjene u pogledu položaja i shvatanja žene, ali nažalost ne one željene. Ponovnim otkrićem rimskog prava, prema kojem se muškarcu daje veća prednost u odnosu na ženu, moć žena opada.

Kao što smo mogli vidjeti za vrijeme srednjeg vijeka, žene, koje nisu dolazile iz određenog društvenog miljea, nisu imale pravo na uživanje jednakih životnih uslova. Ista stvar se događa i za vrijeme renesanse. Ako je za aristokratsku i intelektualnu elitu, koja se kretala u krugovima Marguerite de Navarre, Marguerite de Savoie, Caterine de Medici ili Marguerite de Valois to bilo slavno vrijeme, onda za one koje žene koje nisu pripadale tim krugovima, situacija i nije bila baš sjajna. One su postepeno isključene iz profesija koje su imale pravni status, dakle bile su pravno onesposobljene i finansijski oslabljene. U nekim od studija koje su posvećene ženama koje nisu bile spisateljice, dakle onim koje su radile u trgovini ili su se bavile sitnim zanatima, seljankama ili njegovateljicama, možemo vidjeti teške uslove života u kojima su se one nalazile. Siromašne djevojčice bi već počinjale raditi sa navršениh sedam ili osam godina života.

Za vrijeme renesanse, takozvane kurtizane su imale veću nezavisnost od supruga. Užitak, znanje, poezija, raskoš i muzika vezani su kurtizane, koje su bile izložene kritici društva zbog svoje uloge, a opet im je ta uloga sa druge strane donijela brojne beneficije. Tullia d'Aragon, velika pjesnikinja i filozofkinja, bila je najpoznatija kurtizana iz vremena renesanse. Iako znamo da je ženama sloboda bila ograničena, jasno je da je renesansa jedini period u historiji gdje možemo opaziti veću koncentraciju žena koje same ili sa kraljevima vladaju pojedinim kraljevstvima. Neke su imale titule vladarica, dok neke nisu, kao što je to bio slučaj sa Isabeau de Bavière, Anne de France, Anne de Bretagne, Louise de Savoie, Caterinom de Medici ili Marije de Medici. Sa druge strane, za vrijeme renesanse dolazi do nastanka ključne institucije za vrijeme Starog režima, a to je pojava kraljeve miljenice (ili

ljubavnice). Mnoge od njih su imale vodeće političke uloge, rodile su djecu kraljevima te su imale jako snažan utjecaj na njih. Neke od njih su: Agnès Sorel, Françoise de Châteaubriant, Anne de Pisseleu, Diane de Poitiers, Gabrielle d'Estrées. Nedaleko od njih, nailazimo na čitavu plejadu vladarica, poput: Isabelle de Castille, Marguerite d'Autriche, Jeanne d'Albret, Catherine de Navarre te mnogih drugih, koje nisu imale samo političku ulogu, nego i kulturne, religijske, umjetničke i književne uloge.

Ono što se promijenilo u odnosu na srednji vijek kada govorimo o ženskoj književnosti, to je zasigurno publika. Djela su kraća i manje angažirana po pitanju borbe za jednakost. Publika ih ismijava, optužuje ih za razvrat i plagiranje. To više nisu djela koja je neko naručio, nego sjajna, iznimna djela nastala u buržoazijskim i kultiviranim društvenim krugovima. Ona šokiraju javnost više nego vidno osiromašena intelektualna pozadina žena tog vremena i upravo to i služi kao najbolje sredstvo pomoću kojeg se ugnjetavaju žene, te opravdava nejednakost u braku i sveprisutna mizoginiju. Pernette du Guillet i Louise Labé posjećuju krugove lionske škole i tamo pišu svoje poeme. Ove dvije pjesnikinje bile su pod vodstvom Maurice Scève, autora djela *Délie, objet de plus haute vertu* iz 1545. godine, za koje se smatra da je bilo inspirisano upravo pomenutom pjesnikinjom, Pernette du Guillet. Ono što je karakteristično za lionsku školu jeste upravo to da ju je posjećivao veliki broj drugih pjesnikinja poput Nicole Estienne, Madeleine i Catherine des Roches, Clémence de Bourges, Claudine i Sybille Scève, Louise Sarrazin i mnogih drugih čija su djela nestala. Povećan broj pjesnikinja koje su pohađale ovu školu bila je iznenađujuća pojava za to vrijeme jer, kao što smo već rekli, rijetko koja žena se mogla izboriti za neko vidnije i primjetnije mjesto u književnosti. Upravo zbog toga ne postoji nijedna studija u kojoj je detaljnije opisan utjecaj žena na humanističku misao. Pored Rabelaisa, Montaignea te Erasmea Roterdamskog, kao i drugih velikih imena koja su obilježila renesansnu književnost, historija književnosti također prihvata samo Louise Labé i Marguerite de Navarre kao spisateljice koje su doprinijele uzdizanju ljudske misli. Tu se još samo donekle spominju i Jeanne Flore, Pernette du Guillet te Hélienne de Crenne.

Louise Labé se bavila pisanjem i kretala se u krugovima lionske škole gdje su njena djela i nastala. Ona je također bila jedna od žena iz dalje historije koja je tražila svoje mjesto među intelektualcima i obrazovanim ljudima.

Upravo u jednom obraćanju svojoj zaštitnici iz lionske škole, Clémence de Bourges, koja potiče iz plemićke porodice, ona traži drugačiju budućnost za žene te u svojim stihovima kaže:

[...] *non en beauté seulement, mais en science et vertu passer ou égaler les hommes.*

[...] *acquérir cet honneur que les lettres et les sciences ont accoutumé porter aux personnes qui les suivent.*¹

Volja žena da učestvuju u nekom kulturnom pokretu nailazi na mnogo više prepreka u buržoazijskim krugovima u XVI stoljeću, nego na kraljevom dvoru. Upravo na dvoru, Marguerite d'Angoulême ili poznatija pod imenom Marguerite de Navarre, 1527. godine uspjeva zauzeti izuzetno bitno mjesto u političkom i književnom životu tog vremena. Njen lik i djelo su jako bitni za književno stvaralaštvo u tom vremenskom razdoblju. Marguerite de Navarre bila je prva koja je napisala pozorišni komad na francuskom jeziku pod nazivom *Théâtre profane*, gdje ističe slobodu svijesti te je također bila prvi autor mistične poezije. Neki od njenih poznatih naslova su *Miroir de l'âme pécheresse*, *Dialogue en forme de vision nocturne*, *Le Navire*, *Les prisons*. Njeno glavno djelo predstavlja zbirka od 72 novele pod nazivom *Heptaméron*, koju je napisala po uzoru na Boccaccia i njegov *Dekameron*, što je malo prije nje uradila i Jeanne Flore u svom djelu *les Comptes amoureux*, a o kojem se danas jako malo zna. Marguerite de Navarre je razmatrala sve aspekte tadašnjeg društva, odnosno bavila se problematikom braka, religije i društvenog morala. Bila je na strani sentimentalnog te je tako kroz junake svojih djela iznijela svoja razmišljanja o ljubavi.

U tekstovima koje su napisale žene za vrijeme renesanse možemo vidjeti da je njihov glavni cilj bio da se suprostave taktikama kojima se društvo služilo pri njihovoj manipulaciji. Omalovažavanje spisateljica, optužbe za libertenstvo, nikada prevaziđene kontradiktornosti između svetih brakova sklopljenih iz puke koristi i zabranjenih strasti, suprotnost između ljubavi prema Bogu i tjelesne strasti, sve to će obilježiti književna djela koja su napisale žene tog vremena. Omalovažavanje i diminuiranje uloge žene u društvu je upravo ono što ohrabruje žene da obnove načine izražavanja, da prenesu društvu jedan sasvim drugačiji pogled na svijet te pokušaju zauzeti svoje mjesto u domenu znanja, istovremeno pristupajući javnoj sferi društva. što običnim ženama i nije baš polazilo za rukom kao nekim plemkinjama.

¹ *Poètes du XVIe siècle*, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1969.

1.3 XVII vijek

U Francuskoj, a osobito u Parizu tokom XVII stoljeća dolazi do velikog razvoja salona. U francuskoj historiji saloni su imali značajnu ulogu te su predstavljali mjesta za intelektualne, društvene i političke razgovore. Saloni potiču još od intimnih okupljanja na dvorovima iz srednjeg vijeka. Tada su se za takve prigode čitale ljubavne pjesme i viteški romani. Posjećivale su ih poznate vladarice, poput Marguerite de Navarre i Marguerite de Valois. Pojava salona proširila se od početka XVII stoljeća, kada su ih isprva držale samo aristokratkinje, a od druge polovine XVII stoljeća, salone počinju otvarati i bogate građanke. 1607. godine, markiza, Catherine de Rambouillet otvara najutjecajniji salon, koji su posjećivali danas veliki predstavnici francuske, ali i svjetske književnosti poput Corneilla i Malherba. Iz tog perioda, također se izdvajaju i saloni markize Madelaine de Sablé te grofice Marie-Madelaine de La Fayette, a zatim i saloni Madeleine de Scudéry, Françoise d'Aubigné, Anne-Marie de Cornuel te Ninon de Lenclos. Književnici i intelektualci su posjećivali njihove salone, a upravo su saloni utjecali na razvoj jezika u francuskoj književnosti, ali i na samu književnost općenito, posebno jer su u njima predstavljani novi autori i nova djela. Ipak, iako su posvećene aktivnostima u salonima i iako imaju udjela u nastanku novih književnih žanrova, spisateljice ipak ostaju po strani kada govorimo o progresu njihovog položaja u društvu u kojem žive. Zbog utjecaja pisaca muškaraca i njihove književnosti, rijetke su bile spisateljice, koje su uspjele dobro iznijeti neko književno djelo do samoga kraja. Ta djela su imala do tada i ne toliko zastupljene forme, ali i ciljeve. Upravo zbog toga nailaze na impresionirajući uspjeh. Ipak, ta djela ostaju nezapažena u ovom stoljeću koje su obilježili barok i klasicizam, kao i pojava romana i teatra u književnosti. Međutim, po prvi put spisateljice ujedinjuje novi smjer u književnosti- precioznost.

Precioznost se danas, kao ženski književni pravac jako osporava. Zaista se čini da se tadašnje visoko društvo samo po sebi definisalo kao profinjeno i uglađeno, odnosno jednom riječju preciozno, dok su istovremeno spisateljice tog vremena pokušavale da se ograde od tog termina, ne primjenjujući nikada riječ kojom su se služili muški autori kako bi ismijavali ono ka čemu su spisateljice težile. Ponovno, spoj, između onoga kako muškarci predstavljaju žene i ženskog književnog izraza, igra ulogu u definiranju pojma precioznost. Ono što je svakako začuđujuće u modernim tumačenjima precioznosti jeste to što su ona krajnje podijeljena kada je u pitanju položaj žene tog vremena. Precioznost se u tim tumačenjima interpretira ili kao feminizam, a ne kao književnost, kao odbojnost precioza prema bračnoj zajednici, njihovoj pretenciji ka nezavisnošću i jednakosti među spolovima te njihovim razmišljanjima o razvodu

i životu u slobodnoj zajednici. S druge strane, ipak, precioznost se također interpretira kao predstavljanje žene kojom manipulira muškarac te iz mnogih tumačenja možemo izvesti zaključak da je volja žene za znanjem i za pisanjem u XVII stoljeću bila izložena izrugivanju muškaraca, naročito pisaca, poput Molièra koji je napisao satirično djelo u obliku pozorišnog komada pod nazivom *Les Précieuses ridicules* u kojem on na komičan način prikazuje ponašanje i razmišljanja učenih žena i spisateljica. Začuđujuće je i to što možemo potvrditi da je ovo prvi put u dotadašnjoj historiji da su žene toliko željele biti obrazovane, kao da se sticao dojam da se u svakom stoljeću nastojalo zaboraviti ili u potpunosti izbrisati prisustvo žena u književnom životu. Uistinu, nije postojao zakon koji je ženama branio da samostalno uče i čitaju, ali društvo je bilo to koje je nametalo muškarce kao intelektualce, a običnim ženama nametalo ulogu domaćice, kuharice, služavke, njegovateljice i slično. Ono što se mijenja u ovom periodu je upravo želja žena da to promijene, da pokažu svoje intelektualne sposobnosti i to da su one, jednako koliko i muškarci, sposobne da učestvuju u kulturnom, intelektualnom i političkom životu i daju svoj doprinos obrazovanju i književnosti.

Kada govorimo o predstavnicama ženske književnosti iz ovog perioda te njihovim djelima, neizostavno je spomenuti Madeleine de Scudéry (1607-1701) i njeno djelo *Le Grand Cyrus*, Marie de Gournay (1565-1645) i *Le Grief des dames*, Marie-Madeleine de La Fayette (1634-1693) i njeno djelo *La Princesse de Clèves* te Madelaine de Sablé (1599-1678) i njeno djelo *Maxime* koje je objavljeno posthumno. Lik i djelo Madeleine de Scudéry imaju posebno mjesto kada govorimo o precioznosti. Ona je napravila razliku između precioze i učene žene.

Je voudrais qu'on eût autant de soin d'orner son esprit que son corps, et qu'entre être ignorante ou savante, on prit un chemin entre ces deux extrémités qui empêchât d'être incommode pour une suffisance impertinente ou par une stupidité ennuyeuse. Je veux bien qu'on puisse dire d'une personne de mon sexe qu'elle sait cent choses dont elle ne se vante pas, qu'elle a de l'esprit fort éclairé, qu'elle ne connaît finement les beaux ouvrages, qu'elle parle bien, qu'elle écrit juste ; mais je ne veux pas qu'on puisse dire d'elle : C'est une femme savante, car ces deux caractères sont si différents qu'ils ne se ressemblent point. Ce n'est pas que celle à qui on donnera ce terrible nom ; mais c'est qu'elle sait mieux se servir de son esprit et qu'elle sait cacher adroitement ce que l'autre montre mal à propos.²

Također, njeno djelo *Femmes illustres* doživjelo je više od deset izdanja, a njeni romani su postigli nevjerovatan i zadivljujući uspjeh. Marie-Madeleine de La Fayette sa svojim historijskim i romanesknim djelima ostat će zapamćena kao jedna od onih koje su željele svojim trudom i naporima opravdati svoju poziciju i ulogu u književnom svijetu.

² Citat iz djela *Le Grand Cyrus*, preuzet iz *Lire les femmes de lettre*, Aubaud, Camille, DUNOD, Paris, 1993

Neizostavno je navesti i Henriette de Coligny de La Suze (1618-1673) i njeno djelo *Recueil de Pieces galantes, en prose et en vers* koje se barem jedanaest puta iznova objavljivalo između 1664. i 1768. godine. Nailazimo i na Antoinette des Houlières (1637-1694), bila je članica Accademie dei Ricovrati iz Padove, a njena poezija objavljivana je trideset i četiri puta u periodu od njene smrti do kraja XVIII stoljeća. Dalje, tu je i Madame de Sévigné (1626-1696), poznata po pismima koja je razmjenjivala nekoliko puta sedmično sa svojom kćerkom. Ta pisma su sakupljena i objavljena 1698. godine, dok su između 1726. i 1788. objavljivana najmanje šesnaest puta. Marie-Catherine d'Aulnoy (1650-1705), bila je uspješna spisateljica čiji su romani i bajke redovno objavljivani sve do Francuske revolucije.

Spisateljice iz ovog vremenskog razdoblja, tražile su svoj izraz izvan tradicionalnih književnih formi. Ukoliko bi ih i imitirale, to je da bi ih što više izmijenile, kao da ih je složena povezanost između njihovog književnog izraza i njihovog društvenog položaja primorala da drugačije gledaju na stvari. Ono što će svakako u narednom stoljeću izazvati prezir i odbojnost jeste snažno prisustvo žena u romanesknoj književnosti. U periodu između 1690. i 1720. Vidjet ćemo kako će se spisateljice ostvariti u novim književnim formama koje ispunjavaju ukuse i očekivanja publike, a koje će filozofi osuđivati i kritikovati.

1.4 XVIII stoljeće

Kao što znamo, XVIII stoljeće je stoljeće prosvjetiteljstva. U ovom stoljeću dominira filozofija, dolazi do novih otkrića, objavljivanja *Enciklopedije* kao i mnogih drugih značajnih naučno-književnih djela.

Od XVIII stoljeća spisateljice počinju sve više i više da pišu u različitim književnim domenama. Pišu romane, filozofske i naučne radove, pozorišne komade, opere te izdaju prevode. Do povećane aktivnosti žena u književnom životu dolazi usljed salona koji su se počeli razvijati u XVII stoljeću te se njihov razvoj nastavio i u XVIII stoljeću. Francuske spisateljice su se vodile primjerom engleskih spisateljica, čija su djela bila prevedena na francuski jezik, a kojima su francuske spisateljice imale pristup. Kako je XVIII vijek napredovao, tako su žene počinjale zarađivati novac prevodeći ili pišući romane.

Na taj način, one su sazidale temelje za svoje nasljednice, kao što su poznate engleske spisateljice Jane Austen, George Eliot, sestara Brontë, zahvaljujući kojim su se one uspjele ostvariti u književnosti. Spisateljice su u ovom stoljeću uglavnom bile plemkinje ili su poticale iz buržoazije. Kao takve, one su svojim slobodnim ponašanjem šokirale društvo jer su

se na kraju krajeva usudile izaći iz okvira društvenih konvencija te su se također usudile izraziti svoje stavove i mišljenja. Tadašnje društvo ih je osuđivalo zbog takvog ponašanja jer je većina smatrala da one svojim postupcima vrijeđaju društvena pravila i forme. Naravno, i u ovom periodu su postojali oni koji su ih prezirali samo zbog toga jer su žene. Već krajem XVIII stoljeća, spisateljice, ali i žene, koje su bile uključene u bilo koju intelektualnu sferu u društvu, počinju da se bave položajem žene, ali će tek u drugoj polovini XIX stoljeća biti osnivani pokreti za emancipaciju žena koji se danas poistovjećuju sa feminizmom.

Žene pišu veliki broj romana, a među njima se posebno izdvaja Marie-Jeanne Riccoboni, koja postiže izvanredan uspjeh sa svojim djelima, naročito objavom svojih epistolarnih romana. Spisateljice su u svojim romanima pisale o ženama koje su okovane društvenim stegama i koje podliježu mnogim intelektualnim ograničenjima. Ženska književnost XVIII stoljeća nastaje u jednom društvu punom mizoginije, u kojem žene nisu imale potpunu slobodu pisanja, nego su morale paziti šta će izabrati tematike u svojim djelima. Pisanje i objavljivanje književnih djela će biti omogućeno samo onim spisateljicama koje vode računa o moralnim načelima koja diktira religija i podupire tradicija, koja generiše mržnju prema ženama. Književnost iz ovog vremenskog perioda je uglavnom namijenjena obrazovanoj publici, koju čine plemići i članovi buržoazije, odnosno „popularnim“ klasama, koje uživaju status takozvane „la bibliothèque bleue“, koja predstavlja prvi oblik „popularne“ književnosti u Francuskoj. Kao što znamo, u XVIII vijeku postoje brojni filozofi koji su pisali o „zabranjenim“ temama i kritikovali religiju, dok spisateljice nisu mogle uživati toliku slobodu i pisati o takvim stvarima. Mnoge od njih su bile primorane, ukoliko su uopšte i željele pisati, da pišu o zabranjenim ili neuzvraćenim ljubavima, unutrašnjim borbama i razorima do kojih je dolazilo usljed onoga što su željele i onoga što su morale biti, kao i o trijumfu morala i religije u društvu. Već tada su žene anonimno objavljivale svoja djela jer bi, u suprotnom, ostale usjedilice bez muža i djece. Mlle de Scudéry je jednom prilikom rekla da pisati za jednu ženu znači izgubiti polovinu svog plemstva. Sve do Francuske revolucije, spisateljice neće u svojim djelima kritikovati religiju i društvo, međutim od Francuske revolucije doći će do znatnih promjena u pisanju jer će spisateljice početi da se bave aktuelnim političkim temama, iako one nisu bile dovoljno informisane da bi se mogle upuštati u naučne, filozofske i političke rasprave jer su stotinama godina unazad bile u potpunosti izopćene iz javnog života. Za vrijeme Francuske revolucije stvari će se promijeniti, spisateljice će se početi baviti društvenom situacijom i to postaje polazna tačka za njihovo književno stvaralaštvo.

1.5 Spisateljice i Francuska revolucija

Pad Bastille, 14. jula 1789. godine, smatra se početkom Francuske građanske revolucije koja će trajati sve do 1799. godine. Francuska revolucija sa sobom donosi pobune i bitke običnih građana koji su se željeli izboriti za svoja prava. Među tim građanima bile su naravno i žene, koje su stoljećima gubile bitke za svoja prava. U Francuskoj revoluciji žene učestvuju na više načina. One su bile članovi oružanih odreda, radile su u pomoćnim vojnim službama te su osnivale organizacije za podršku revolucionarima. One su također željele da se izbore za svoja prava, poput prava na glas, na školovanje, kao i na jednakost među spolovima.

Olympe de Gouges bila je francuska spisateljica, ali i revolucionarka. Ona je 1791. godine napisala djelo pod nazivom *Povelja o pravima žene i građanke (Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne)*. Ovo djelo, Olympe de Gouges napisala je po uzoru na *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina (La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen)*. U svojoj Deklaraciji, ona se zalagala da se osim termina *građanin*, koji se odnosio isključivo na muškarce, uvede i termin *građanka*.

Olympe de Gouges je smatrala da se žene rađaju jednako slobodne kao i muškarci te da u skladu s tim moraju imati ista prava kao i oni. Ona je žene smatrala hrabrijim od muškaraca i također je smatrala da one imaju pravo da se opiru bilo kakvom vidu omalovažavanja i ugnjetavanja. Zalagala se za apsolutnu jednakost i ravnopravnost između muškaraca i žena. Smatrala je da su žene jednako sposobne da oponašaju bilo koju funkciju u društvu koju oponašaju muškarci. Tražila je da žene učestvuju u politici i vođenju države jednako kao i oni. Ova spisateljica poznata je po rečenici koja glasi: *Žena ima pravo da se popne na giljotinu; ona mora imati jednako pravo da se popne i na govornicu.*³ Zbog svojih stavova, koji su dovedeni u vezu s tim da ona zagovara monarhiju, giljotinirana je 3. decembra 1793. godine.

Iste godine kada je Revolucija započela, stvorili su se preduvjeti za realizaciju ideja koje se tiču ravnopravnosti između žena i muškaraca, a u kojoj sada žene učestvuju jednako kao i muškarci, one ipak insistiraju na borbi protiv feudalizma. Kao što je poznato, Revoluciju su predvodili građani i sitni seljaci. Njima borba žena za ravnopravnost u imovinsko-pravnim odnosima nije odgovarala jer su smatrali da to ugrožava mušku dominaciju. Dakle, umjesto da se međusobno podržavaju i zajednički izbore za postavljene ciljeve, neovisno o spolu,

³ Citat preuzet sa <https://www.danas.rs/drustvo/liberalni-feminizam/>

muškarci, odnosno vođe borbi, koje su se odigravale za vrijeme Revolucije šalju žene u zatvore, a neke od njih i na giljotinu.

Građanski, odnosno Napoleonov zakonik koji je donijet 1804. godine, sadržavao je zakone koji nisu išli u korist žena. To je bilo izrazito začuđujuće jer su to bila vremena u kojima se uveliko isticala sloboda žena. Mnogi su očekivali da će ovaj zakonik ipak imati liberalniji pristup prema ženama. Međutim, ovim pravilnikom se ženama oduzima pravo na samostalno obavljanje zanata, učešće u cehovima, a plemkinjama se oduzima pravo da samostalno raspolažu svojom imovinom te im se oduzima pravo glasa u staleškim organizacijama. Napoleonov pravilnik mužu daje apsolutnu prednost i vlast nad ženom. Muškarac je imao pravo da radi, stiče imovinu, kao i da određuje o njenoj raspodjeli i nasljeđivanju, dok je ženina dužnost bila da bude u kući i brine se za porodicu. Pravila koja su bila vezana za djecu, maloljetnike i kriminalce sada su uključivala i žene. Dakle, ovaj zakonik je ženu sveo na nivo djeteta ili nekog delikventa, samo zato što se radi o osobi ženskog spola. Ograničenja koja su ženama nametnuta, natjerala su ih prihvatiti razne poslove i rade u neljudskim uslovima (loše radno vrijeme, dnevnice, higijenski uslovi). Žene se odaju prostituciji, kao dodatnom izvoru prihoda jer su bile svedene na čisto preživljavanje. Dok su žene iz viših staleža društva lagodno živjele, one druge, koje su dolazile iz nižih slojeva, sve su teže čak i udajom uspijevale zagarantovati bolju budućnost i egzistenciju. Dakle, žene, ali i djeca bili su kolateralna šteta u ovom sistemu čiji je jedini cilj bio profit i zarada.

Madame de Staël bila je veliki borac za slobodu, ali i otvoreni Napoleonov neprijatelj. Bila je izuzetno poznata književnica ne samo u Francuskoj, nego i u čitavoj Evropi po svojim čvrstim stavovima. Ona je vjerovala da će doći dan kada će se sudbina žena promijeniti. Samatrala je da treba poraditi na poboljšanju njihove sudbine, a ne na degradiranju njihovih umova. Njena djela poput romana *Delfina* iz 1802. te *Korina* iz 1807. godine poslužili su kao inspiracija mnogim spisateljicama.

U svojoj pjesmi koja nozi naziv *Épître aux Femmes* (*Pismo ženama*), francuska spisateljica Constance de Théis kroz stihove govori o tome u kakvom se položaju nalaze žene, kakav je odnos muškaraca prema njima te ohrabruje žene da nastave svoju bitku.

*Ô femmes, c'est pour vous que j'accorde ma lyre;
 O femmes, c'est pour vous qu'en mon brûlant délire,
 D'un usage orgueilleux, bravant les vains efforts.
 Je laisse enfin ma voix exprimer mes transports.
 Assez et trop longtemps la honteuse ignorance
 A jusqu'en vos vieux jours prolongé vorre enfance ;
 Assez et trop longtemps les hommes, égarés,
 Ont craint de voir en vous des censeurs éclairés ;
 Les temps sont arrivés, la raison vous appelle :
 Femmes éveillez-vous et soyez dignes d'elle. [...]
 [...]Aux mains de la faiblesse elle met la valeur ;
 Sur le front du superbe, elle écrit la terreur;
 Et, dédaignant les mots de sexe et d'apparence.
 Pèse dans sa grandeur les dons qu'elle dispense.
 Mais quel nouveau transport ! quel changement soudain !
 Armé du sentiment, l'homme paraît enfin :
 Il nous crie :
 Arrêtez, femmes, vous êtes mères !
 À tout plaisir sitôt rendez-vous étrangères,
 De l'étude et des arts la douce volupté
 Deviendrait un larcin à la maternité.
 nature, ô devoir, que c'est mal nous connaître !
 L'ingrat est-il aveugle, ou bien feint-il de l'être ?⁴*

Za vrijeme Francuske revolucije dolazi do buđenja feminističke svijesti. Žene počinju propitivati svoje mjesto u društvu u kojem je njihova riječ uzimana „zdravo za gotovo“. Iako se u ovom periodu pojavljuju spisateljice poput Madame de Staël u Francuskoj, kao i sestara Brontë, George Eliot, Jane Austen u Engleskoj. Mudre žene ipak nisu bile prihvaćene u društvu i tako je i ostalo sve do narednog stoljeća. Dakle, još jedan dugi period se nastavilo suditi o ženi kao slaboj osobi kojoj je potrebna muška ruka.

⁴ De Théis, Constance, *Épître aux Femmes*, preuzeto sa <http://www.wikipoemes.com/poemes/constance-de-theis/epitre-aux-femmes.php>

1.6 XIX i XX stoljeće

XIX stoljeće je stoljeće u kojem dolazi do značajnijih promjena u društvu usljed Revolucije koja se dogodila krajem prethodnog stoljeća, a o kojoj će se govoriti i u ovom stoljeću.

1832. godine dolazi do pojave lista *Journal des femmes*, u kojem spisateljice iznose svoje stavove i ideje. Potom se osniva časopis pod nazivom *La gazette des femmes*. To je bio politički list u kojem su one izražavale svoje mišljenje. Pisale su o tome kako žena ima pravo na obrazovanje, da se bavi svim zanimanjima, kao i da se treba zabraniti svaki vid napada na žene. Upravo ovakvim vrstama novinskih članaka, spisateljice i novinarke stvaraju temelje, koji će u budućnosti omogućiti mnogim spisateljicama da pišu i objavljuju svoja djela. Među ženama koje su propagirale slobodu žena u društvu, bila je i spisateljica Flora Tristan. U bjekstvu od muža, koji nije želio da joj da razvod braka, odlazi u Englesku. Tamo ona dolazi na ideju da poveže radnički pokret i pokret za oslobođenje žena. 1843. godine piše svoje djelo pod nazivom *Radnička, unija (L'Union ouvrière)* u kojem iznosi svoje ideje o radnicima i ženama.

[...] Unosi i posebne zahteve žena (pravo na rad, na jednako obrazovanje, izjednačavanje muškaraca i žena u porodici, pravo na razvod braka, na jednake nadnice za jednak rad). Koreni socijalističkog feminizma su u njenom delu i delanju. Poznata je Florina rečenica „Najugneteniji muškarac ugnjetava svoju ženu.

Ona je proleter proletera“. Ona je shvatala da ima suviše protivnika „Imam skoro čitav svet protiv sebe. Muškarce zbog toga što tražim emancipaciju žena, vlasnike zato što tražim emancipaciju najamnih radnika“. A ni mnogi ideolozi radničkog pokreta nisu hteli da shvate njene zahteve.⁵

Dakle, ono što je bio njen cilj je da teorijski ujedini borbu žena sa borbom radničke klase, a sve u svrhu preobražaja društva. Ipak, oni koji su podržavali njene ideje, bili su rijetki.

Kada muškarac odluči da postane pisac, u društvu se to shvatalo doslovno kao promjena zanimanja. Bilo je sasvim normalno da čovjek odustane od profesije kojom se do jednog određenog trenutka bavio i da, naprimjer, nekadašnji doktor ili advokat postane pisac.

⁵ <https://www.danas.rs/drustvo/marksisticki-feminizam/>

Međutim, sasvim drugačije je bilo sa ženama. Bilo je nezamislivo da se žena odrekne uloge supruge i majke i postane spisateljica. Ipak, od sredine XVIII stoljeća do polovine XIX stoljeća spisateljice počinju pisati autobiografske romane, izlaze iz osame te time ruše društvene konvencije, a mnoge od njih se neće udati niti osnovati porodicu, što je prema društvu bila njihova jedina obaveza. One su ipak izabrale da se izbore za sebe i ostvare u književnosti, gdje su se i vidjele, a ne u kući isključivo sa muževima i djecom. Naravno, bilo je i onih koje su ipak izabrale porodicu, a ne pisanje jer nisu mogle uskladiti i jedno i drugo. Naprimjer, sestre, Emily i Charlotte Brontë, iz Engleske, koje su ostale bez majke i koje su odrastale uz strogog oca, ostale su neudate. Emily se nikada nije udala, dok se Charlotte udaje samo godinu dana prije smrti. One su se odlučile da na hrabar i izuzetan način pišu i predstave položaj žene u društvu. S druge strane, naprimjer, italijanska spisateljica, Sibilla Aleramo, jedna od prvih spisateljica koja je pisala o položaju žene-majke u Italiji, a koja je i sama to bila, nikada nije uspjela da ujedini te dvije stvari i postane majka koja se po profesiji bavi književnim stvaralaštvom. To, ipak, nije bilo tako njenom krivicom, nego iz stoga što društvo u Italiji sa kraja XIX stoljeća još uvijek nije bilo spremno da prihvati nove uloge žena. Upravo zbog toga, bez obzira na to što je njena knjiga, koja nosi naziv *Una donna* dosegla znatan uspjeh u čitavom svijetu, Sibilla Aleramo ostaje samo jedna od mnogih koje su se odrekle pisanja zarad majčinstva.

Za vrijeme XIX stoljeća u Francuskoj dolazi do rađanja jedne nove pokretakoja se definiše kao feminizam. To je jako širok, a samim tim i kompleksan pojam o kojem bi se moglo mnogo govoriti. U ovom dijelu rada iznijet ćemo samo ono što je najznačajnije kada se govori o feminizmu i ženskom pismu, koje se jednostavno mora posmatrati kroz prizmu feminističkog pokreta. U najširem smislu feminizam predstavlja bunt žena protiv društvenog uređenja u XIX stoljeću. Kao i svi pokreti, imao je svoje faze te se tokom tih faza javljaju i njegove mnogobrojne potkategorije.

Cilj ovog pokreta u književnosti je bilo suočavanje sa užasnim situacijama u kojima su se žene stoljećima nalazile, a sve to se željelo prikazati kroz književnost, koja je trebala biti oslobođena od okova poretka u kojem je patrijarhat vodio glavnu riječ. Upravo iz potrebe za dokazivanjem muškom svijetu, počinju pisati. Time su željele dokazati da one i njihova djela vrijede jednako kao i muškarci te njihova djela.

Ipak, XX stoljeće donosi sa sobom brojne i vidne promjene u pogledu spisateljica i njihovog položaja. Za vrijeme Prvog svjetskog rata dolazi do promjena u Evropi: žene zauzimaju mjesta muškaraca i obavljaju najrazličitije tipove poslova: brinu se o kafićima, hotelima, bankama, trgovinama, čak upravljaju prevoznim sredstvima u gradskom saobraćaju. Tokom ovog perioda, spisateljice su ojačale, osjećaju se važnije u odnosu na vremena koja su ostala iza njih. Naprimjer, kada je riječ o spisateljicama koje djeluju van granica Francuske, Amy Lowell ili Gertrude Stein tokom rata pišu svoja djela u kojim uglavnom preovladava erotska tematika, dok Charlotte Perkins Gilman objavljuje djelo u kojem daje opis svoje vizije nekog utopijskog svijeta bez muškaraca. Nakon Drugog svjetskog rata, patrijarhat želi žene ponovno zatvoriti unutar četiri zida, ali nakon ratnih iskustava kroz koje su prošle, žene su se promijenile, spoznale su vlastite vrijednosti i na taj način započele tihe proteste, koji će u budućnosti doseći veće rezultate. Žene će obavljati različite profesije, zarađivati novac i slobodno ga trošiti, umjesto da svoju zaradu daju muževima, kao što je to prije bio slučaj. U Francuskoj je, naprimjer, do 1965. godine porodično pravo bilo regulisano prema Napoleonovom zakoniku koji je osnovan 1804. godine, a u kojem stoji da muž treba dati dozvolu svojoj ženi u slučaju da ona poželi da se bavi nekom profesijom, upiše u neki sindikat ili čak ukoliko želi da izvadi pasoš. Od 1965. godine dobijaju mogućnost da raspolazu svojim novcem. Sa druge strane, u Velikoj Britaniji, još od 1870. godine, žene uživaju pravnu slobodu u pogledu raspodjele dobara.

Šezdesetih godina u mnogim europskim zemljama brak podliježe mnogim promjenama, kocept glave porodice (muža) više ne postoji, oba supružnika se nalaze na jednakom nivou u porodičnom životu, a zakon o razvodu u Francuskoj se uvodi 1975.godine. Međutim, najsnažnija bitka vodila se za legalizaciju abortusa, koju su u Francuskoj predvodile spisateljice i novinarka, a koja je kasnije zahvaljujući Simone Veil i urodila plodom, kada je 17. januara 1975. godine uveden zakon o legalnom abortusu.

Spisateljice XX stoljeća stavljene su u situaciju između bijesa i žaljenja. Bijesa koji ih zapravo vodi ka emancipaciji i jednakosti sa muškarcima, dok žale zbog dubokih razlika te se nalaze u potrazi za napretkom, a da bi uspjele u toj potrazi, morale su oponašati muškarce. U nekoliko posljednjih decenija XX stoljeća, spisateljice sa margine društva uspijevaju zauzeti mjesto u njegovom centru, naročito kada govorimo o Zapadu. Tematike njihovih romana se značajnije ne mijenjaju. U centru njihovih djela i dalje su se nalazile ženske porodične priče te priče o ženama i njihovom porijeklu. Njihova djela bi se mogla podijeliti u dvije skupine.

Prva bi podrazumijevala autobiografije o samospoznaji, dok bi druga vrsta bio roman koji se bavi istraživanjem ženskih figura (mitskih, historijskih ili poznatih) u prošlosti. Žene su danas prihvaćene kao spisateljice, ali još njihovo mjesto u književnosti, u odnosu na muške pisce, nije na zavidnom nivou.

Za vrijeme XX stoljeća dolazi i do razvoja akademskog feminizma jer je on usko vezan za žensko pismo. U okviru akademskog feminizma dolazi do eksplozije naučnih i istraživačkih radova, kao i do vođenja debata vezanih za položaj žene u društvu i književnosti. Ukazuje se na različitost ženskog književnog izraza, a sve to u cilju oživljavanja djela koja su napisale spisateljice koje su bile krajnje marginalizirane ili čak potpuno zaboravljene. Kroz istraživačka djela daju se inovativnije i interesantnije analize književnosti i historije književnosti. Na Univerzitetu Paris VII-Jussieu izvodi se seminar na kojem se postavlja pitanje *Les femmes ont-elles une histoire?*, koji izvode Michelle Perrot, Fabienne Bock i Pauline Schmitt. Desetak godina kasnije, M. Perrot postavlja novo pitanje koje glasi *Une histoire des femmes est-elle possible?*, a onda i *Une histoire sans les femmes est-elle possible?*. Ona traži odgovore na ova pitanja, a kasnije izdaje i knjigu pod nazivom *Mon histoire des femmes*, koja je u mnogočemu svojim informacijama i doprinijela u izradi ovog rada, a u kojoj se Michelle Perrot bavi historijom žena i problemima sa kojima su se one kroz historiju suočavale u pogledu nejednakosti među spolovima, kao i po pitanju ličnog identiteta.

2. VIRGINIA WOOLF I NJEN PRIKAZ ŽENE KAO SPISATELJICE

Poznata engleska spisateljica Virginia Woolf (1882-1941), koja ujedno važi i za osnivača feminističke književne kritike, bavila se općenito problematikama koje se stoljećima vežu za položaj žene u književnosti. Njene zbirke kritika i eseja su imali odjeka u cijelom svijetu. U njima Woolf ipak prikazuje dvije krajnosti. S jedne strane govori o degradaciji žena i o tome kako im je onemogućeno učešće u intelektualnom stvaranju, dok sa druge strane insistira na tome da „ženska“ umjetnost, odnosno književnost sadrže elemente „muške“ umjetnosti i književnosti, kao i obratno, da „muška“ književnost i umjetnost sadrže elemente „ženske“. U eseju koji nosi naziv *Feminizam, feministička teorija i kritika* (2007) Zdenka Lešića, precizira se da Virginia Woolf piše o položaju žene u književnosti tvrdeći da književnost nije samo proizvod individualnog genija, nego i materijalnih uslova društvenog života. S obzirom da su ti uslovi išli u korist bogatim i obrazovanim muškarcima, nije ni bilo čudno što se jako mali broj žena kroz historiju mogao posvetiti književnom stvaralaštvu. Upravo u raspravi koja nosi naziv *A Room of One's Own*, Woolfova navodi ekonomsku nezavisnost žena, kao veći problem jer žene ekonomski zavise od muškaraca te stoga nemaju vlastiti novac niti vlastitu sobu za rad i stvaranje. Gledano s ove tačke gledišta, možemo reći da u tom slučaju ni mnogi muškarci, koji su recimo pripadali nekom nižem staležu, poput običnih poljoprivrednika, nisu mogli biti pisci niti se baviti pisanjem jer im to njihov materijalni status nije dozvoljavao, za razliku od muškaraca koji su se nalazili u samom staleškom vrhu.

V. Woolf, baveći se ovim fenomenima, dolazi do zaključka da žene nisu imale ni vremena ni prostora za sebe te im je usljed manjka koncentracije iz navedenih razloga bilo jednostavnije pisati prozu ili naraciju nego poeziju ili pozorišni komad. Početkom XX stoljeća, Woolfova je postavila pitanje šta je to pisac? Njen odgovor je bio da je pisac osoba koja sjedi za stolom, s pogledom usredotočenim na neki predmet. Ovom rečenicom ona je željela slikovito objasniti kako spisateljice čak nemaju ni pisaci sto za kojim bi mogle pisati svoja djela, kao što je bio slučaj sa Jane Austen, koja je morala ići u dnevni boravak gdje je njena porodica provodila vrijeme, kako bi imala materijalne uslove za pisanje, dok one druge, nematerijalne, nije mogla steći jer nije mogla uživati u tišini koja joj je bila potrebna za stvaranje.

Prema riječima Virginije Woolf, muškarci su oduvijek jako dobro znali da su im žene vrlo ozbiljni protivnici i da su zbog toga oni uvijek birali one koje su bile slabije ili one koje su bile neuke te da nikada ne bi tako postupali da se nisu bojali što žene znaju jednako kao i oni ili čak i više od njih. Stari Germani su smatrali da su žene inteligentne i da postoji nešto sveto u njima, dok je Napoleon smatrao da one nisu u stanju da budu učene. Woolfova je smatrala da je Napoleon žene stavljao u inferiorniji položaj u tolikoj mjeri jer bi, u suprotnom, one bile u stanju umanjiti važnost muškaraca. Žene su stoljećima bile poput neke vrste magičnog ogledala u kojem se odražavala moć muškarca koja se u tom odrazu činila dvostruko većom nego što zaista jeste. Kada bi žena uputila kritiku muškarcu, ta refleksija u ogledalu bi se znatno smanjila. Virginia Woolf je smatrala da žene kroz stotinjak više neće biti zaštićeni spol te da je očigledno da će sudjelovati u svim aktivnostima koje su im stotinama godina unatrag bile uskraćene.

Kreativnost koju su posjedovale žene je najčešće bila usmjerena ka pisanju u odnosu na druge vrste umjetnosti. Spisateljice su još u prošlosti shvatile da je to umjetnost koja u materijalnom smislu najmanje zahtjeva- dovoljan je papir i olovka da bi se stvorilo umjetničko djelo. Dakle, odavno su smatrale su da pisanje iziskuje dosta energije i osjećanja, a ne novca. Međutim, nažalost pisanje je bila slabo zatupljena pojava kod žena te je samim tim bilo jako teško vidjeti ženu kako sjedi za pisaćim stolom sa olovkom u ruci.

Značaj Virginije Woolf ogleda se i u tome što je ona dovela u pitanje esencijalističko poimanje čovjeka, kao stabilne i nepromjenljive individue. Smatrala je da nečiji rod ili spol nije nepromjenljiv, nego je to nešto što društvo nameće i svrstava pod „normalno“, odnosno ideološki se nameće da neka individua ima strukturu žene ili strukturu muškarca, odnosno da u ženskoj strukturi nema ničega muškog i obratno. Ona se s tim nije slagala, a u prilog tome govori i pojava istospolne privlačnosti među jedinkama u društvu, a to iskustvo je i sama Woolf spoznala. Dakle, ona je smatrala spol ne određuje našu ličnost kako je to nametalo društvo, a čemu se ona opirala u svom pisanju. U jednom od svojih romana je čak i pisala o mitskom biću koje se na početku romana predstavlja kao muškarac, a na kraju postaje žena. U svemu ovome ogleda se značaj i smisao nečega što će se poslije nazivati ženskim pismom.

3. AUTOBIOGRAFSKI DISKURS

Ženska književnost se rađa i razvija s promjenama u društvu te je njen razvoj sastavni dio socio-kulturalnog napretka. Književna djela koja su pisale žene su se od ostalih književnih djela razlikovala po određenim elementima. Brojni su faktori po kojima možemo zaključiti da li je autor nekog teksta muškarac ili je to žena, a to su svakako jezik i stil te forma i tematika kojom se autor ili autorica bave. S obzirom da smo upoznati s tim da su žene bile isključene iz intelektualno-političkog života i svakodnevnice, vidjet ćemo da se one u svojim tekstovima bave svojim ličnim iskustvom i da uglavnom pišu o njemu, dok ćemo u tekstovima koje su napisali muški autori ipak naići na teme koje se tiču različitih ideologija, historije, kao i društva u cjelini.

Spisateljice modernog doba najčešće svoj književni izraz pronalaze u romanima i to onim autobiografskim, u kojima one prikazuju svoje vlastito iskustvo i govore o sebi. U centru jednog takvog romana kao glavni lik nalazi se žena, njen glas, njeno mišljenje. Dakle, kao što smo već rekli, žene nisu bile obrazovane, nisu poznavale historiju pa nisu ni mogle pisati o historijskim događajima, ali ni sadašnjim jer su bile isključene iz svakodnevnice. Bavile su se kućnim poslovima i porodicom, tako da, i ako ponekad pozele pisati, pisale bi o sebi. Dakle, one su na papir prenosile svoje misli i osjećanja, a s obzirom na to, njihova djela su bila fragmentirana, bez nekog određenog hronološkog toka događaja. Pisale bi sve što im padne na um, a što im se dogodilo, naravno uz određene detalje koje bi dodavale iz sopstvene mašte jer je čak i autobiografiju gotovo nemoguće napisati bez dodavanja stvari koje se možda i nisu dogodile. Međutim, u autobiografijama se najčešće piše o događajima koji su na neki način dotakli autorovu dušu, dakle radi se o lijepim ili ružnim stvarima koje su se autoru dogodile. U skladu s tim, ako uzmemo situaciju i položaj žene u prošlosti, možemo vrlo lako zaključiti da su one imale o mnogočemu pisati i iz kojeg razloga su birale baš autobiografiju kao književni oblik u kojem će pisati.

U autobiografijama se susrećemo sa osjećajem straha od gubitka identiteta žene, koji još uvijek nije potpuno učvršćen. Čitajući takva djela, u njima ćemo možda primjetiti i težinu mita o tome šta predstavlja taj identitet. Spisateljice nam se obraćaju direktno, u prvom licu i na papir prenose svoje misli i osjećanja. Pisanje im je donosilo slobodu, a s obzirom na to da je čednost stoljećima bila glavna karakteristika žena, bilo je u potpunosti nezamislivo vidjeti ženu koja živi slobodan život, oslobođen društvenih okova. Čak i kada bi spisateljice nešto napisale, njihove riječi bi bivale osporavane i shvatane kao produkt neuravnotežene mašte.

Zbog toga žene nisu željele potpisivati svoja djela, nego su odlučivale da ih objavljuju pod muškim pseudonimima o čemu će se više govoriti u narednom poglavlju.

Dakle, žene, isključene iz javne sfere i društvenih aktuelnosti, zatvorene u svoja četiri zida, bile su primorane da pišu o njima bliskim tematikama i upravo zbog toga su pisale o sebi. Možemo reći da je autobiografski diskurs bio najpogodniji način za spisateljice da oblikuju vlastiti identitet i prikažu proces samotumačenja i samospoznaje. Usljed velikog broja objavljenih autobiografija, u književnim i društvenim sferama, godinama su vladale predrasude o tome da žene nisu intelektualno osposobljene za druge žanrove te su njihove sposobnosti bile osporavane, a zapravo pravi razlog pisanja autobiografija ležao je u tome što žene jednostavno nisu bile dovoljno informirane da bi se mogle baviti drugim tematikama, a samim tim nisu mogle ni pronaći svoj književni izražaj u nekom drugom žanru.

4. SPISATELJICE I NJIHOVI PSEUDONIMI

Dakle, kako vidimo i u djelima i u stvarnom životu, žene su bile u inferiornijem položaju u odnosu na muškarce u svim sferama pa tako i u pisanju. Čak i ukoliko bi neka žena uspjela napisati neko djelo, ono nikada ne bi bilo objavljeno jer su muški kritičari odbacivali njihova djela, smatrajući ih irelevantnim, besmislenim ili posve bezvrijednim. Spisateljice su bile žrtve unutrašnjih konflikta, što jasno vidimo u njihovim djelima u kojima su pokušavale prikriti svoj identitet tako što su pisale pod muškim imenima. One su u sebi osjećale snagu genija jednaku onoj koju posjeduje neki muškarac, ali je taj njihov genije ipak bio zarobljen u tijelu žene. Međutim, one su željele ostati anonimne i obuzimala ih je želja da se kriju iza zavjese i na taj način ostanu u sjeni svog pravog identiteta.

Upravo iz tih razloga, neke žene uprkos svom omalovažavanju kojem su izložene, odlučuju ostati istrajne i pronaći svoj put u književnosti. Budući da su djela koja su pisale i potpisivale žene gotovo automatski bila odbacivana, neke od njih se odlučuju na radikalniji korak. Počinju pisati, a onda i objavljivati djela pod muškim pseudonimima. Isprva je to bio samo pokušaj probijanja na književnu scenu, a kasnije ih je nekolicina u tome i uspjela. Neke od njih su danas velika i zvučna imena konkretno u francuskoj književnosti. Na ovakvu ideju žene su nadošle znajući da su i njihove muške kolege pisale krijući se iza pseudonima. Nije iznenađujuće zašto su i muški autori koristili lažne identitete, ako uzmemo u obzir da su neki od njih pisali protiv političkog ili društvenog uređenja pa su, kako bi izbjegli progone ili čak smrt, pisali pod pseudonimima. Dakle, isto to rade žene objavljujući svoja djela pod muškim imenima ili isključivo pod pseudonimima, samo su razlozi druge prirode. Na taj način publika smatra da se radi o muškim autorima te ta djela kao takva prihvataju i čitaju. Kada govorimo o čitateljicama, one nisu gledale na to da li je autor djela koje čitaju muškarac ili žena. Tek će se stoljećima iza skrivanja pod muškim imenima ili inicijalima ženama otvoriti put ka slobodnom pisanju, odnosno pisanju pod vlastitim imenom.

Kada je riječ konkretno o francuskim spisateljicama koje su pisale pod muškim pseudonimima, a koje su ostavile snažan pečat ne samo u francuskoj književnosti i historiji, nego u čitavom svijetu, jako je bitno spomenuti velika imena poput Amandine Aurore Lucile Dupin poznata kao George Sand, Sidonie Gabrielle Colette koja je pisala pod pseudonimom svog bivšeg muža koji se zvao Henry Gauthier-Villars 'Willy', nešto kasnije i Marie d'Agoult poznata kao Daniel Stern, Jeanne Laperche koja se potpisivala kao Pierre de Coulevain, Henriette Féchy kao Léo Dartey, Paul Cervières bio je pseudonim koji je koristila Angélique

Bourcie, dok je Daniel Lesueur bio pseudonim pod kojim je pisala Jeanne Loiseau.⁶ Svaka od njih je imala drugačiju životnu priču što ćemo u nastavku i vidjeti na primjerima dvije spisateljice i to, George Sand iz XIX stoljeća te Colette iz XX stoljeća.

4.1 George Sand

Kao što smo već rekli, pravo ime George Sand bilo je Amandine Aurore Lucile Dupin. Kao dijete od četiri godine ostaje siročić te njena baka preuzima brigu o njoj. 1822. godine udaje se za barona Casimira Dudevanta s kojim ima dvoje djece. Kao većina žena u tom vremenu, i George Sand se jako mlada udala za čovjeka koji nije bio sposoban da je razumije i poštuje. Ono što nju izdvaja od velike većine žena u tom vremenu je to što se ona razvela i na taj način uspjela osloboditi tereta, koji je za nju predstavljao brak s tim čovjekom. Poslije se razvoda s njim, ona će spoznati buran ljubavni život. 1831. godine objavila je svoj prvi roman koji nosi naslov *Rose et Blanche*, a koji je napisala u saradnji sa svojim ljubavnikom koji se zvao Jules Sandeau, a čije je prezime ovoj spisateljici poslužilo kao inspiracija za njen pseudonim. Ona se još dovodi i u vezu sa mnogim poznatim imenima kao što su Alfred de Musset, Frédéric Chopin, Pierre Leroux, Michel de Bourges, Pagello, Honoré de Balzac, Delacroix.

Možemo zasigurno reći da je George Sand imala utjecaja na književnu misao svog vremena jer se ona nije plašila da iskaže svoje stavove i mišljenja.

Ona se angažirala ne samo u književnom, nego i u političkom svijetu. Njena angažiranost u političkoj sferi ističe njenu hrabrost jer je politika stoljećima bila oblast kojom su se bavili isključivo muškarci. Na sebi svojstven i buntovan način davala je podršku i snagu ženama u njihovoj borbi za prava u patrijarhalnom društvu u kojem su živjele. Nije oklijevala da svoje mišljenje iznese u novinama. Vrlo je moguće da je toliku moć posjedovala zbog svojih poznanstava sa velikim brojem utjecajnih muškaraca, poput poznanstva sa Lamennaisom i Pierrom Lerouxom, po čemu je, kao što znamo i bila poznata.

Ona je dosta putovala, što također nije bilo uobičajeno za to vrijeme. Upravo se zahvaljujući svojim čestim putovanjima i okrenula egzoticizmu u književnosti i na taj način u velikoj mjeri inspirisala svoje savremenike. U svojim prvim romanima, koji su bili autobiografski intonirani, ona poistovjećuje potragu za ličnom srećom sa rekonstitucijom

⁶ <http://www.charlottedegaravan.com/2014/07/femmes-ecrivains-ayant-utilise-un-pseudo-masculin.html>

društva. Kada je izdala svoj prvi samostalni roman *Indiana*, tada ujedno i nastaje njen pseudonim George Sand. Bavila se seksualnim i društvenim ugnjetavanjem. U njoj su se, kao ni u jednoj drugoj spisateljici, susretale ženske i muške osobine. Nosila je mušku odjeću i muške čizme. Ulicom je hodala sa rukama u džepovima dok su joj misli bile okupirane snovima. Oblačeći se i ponašajući se kao muškarac, osjećala se sigurnije i slobodnije, niko je nije gledao niti komentarisao. Bila je samo još jedna u moru onih koja je fizički zadovoljavala potrebe društva, iako je na mentalnom planu bila samo jedna od rijetkih koja je uspjela naći put ka svom ličnom ostvarenju. George Sand je bila žena koja se oslobodila tradicionalne uloge domaćice, bila je moderna i buntovna žena. Upravo sve te karakteristike koje je posjedovala su od nje napravile jednu jaku ženu, a sliku jake žene mogli smo vrlo često vidjeti i u centru njenih romana. Iako se čini da se u njenim djelima žene pokoravaju pred muškom voljom, ova spisateljica je uspjela da žene predstavi kao jednakopravne članove društva, vrijedne svakog poštovanja jer su one bile te koje su u njenim romanima muškim likovima davale savjete i pružale im utjehu kada im je bila najpotrebnija.

Danas će mnogi kritičari reći kako je Sand bila slobodna žena, ali trebamo naglasiti da je ta sloboda, kao i svaka druga, imala svoju cijenu. U svom privatnom životu nailazila je na mnoge nedaće; ljudi su je osuđivali zbog njenog slobodnog ponašanja te zbog njene želje za ravnopravnošću među spolovima, kao i zbog njenih snova o nastanku jednog pravednog društva.

U njenom književnom opusu nalazi se preko 70 romana, veliki broj novela, pozorišnih komada, kritičkih i političkih članaka te autobiografskih tekstova. Romani *Maupart* i *Consuelo* se smatraju njenim najznačajnijim romanima. Većinu svog života bavila se pisanjem djela koja su oduševljavala čitaoce.

4.2 Colette

Sidonie-Gabrielle Colette bila je francuska spisateljica. Imala je lijepo djetinjstvo koje je provela u Burgogni sa svojom majkom, koja je bila feministkinja. Voljela je čitati velike književne klasike. U dvadesetoj godini života udaje se za Henrya Gauthier-Villarsa, koji je imao nadimak Willy te se s njim seli u Pariz. Zahvaljujući njemu, otkrila je književne krugove glavnog grada. Willy je bio veliki ljubitelj književnosti, koji odlučuje iskoristiti svoju suprugu kako bi ona pisala romane, koje će kasnije on potpisivati i prisvajati kao svoje. Inspirisana u velikoj mjeri svojim ličnim životom, piše romane koji su bili drugačiji od ostalih. Međutim,

nakon mnogobrojnih obmana njenog muža, koji je samo iskorištavao njen talenat, ona odlučuje sama objaviti svoju prvu knjigu pod nazivom *Dialogues de bêtes*, a koju objavljuje pod imenom Colette Willy.

Colette je ostala poznata po tome što je uzela svoj život u svoje ruke i vodila se sopstvenim nadahnućima te je ostala vjerna ličnim idealima. Bila je inspirisana likom i djelom George Sand. Colette joj se iskreno divila i na mnogo načina se trudila da slijedi njene korake. Poput George Sand, Colette se također u svojim djelima bavila tematikom ljubavi odnosno srećom, duševnim i čulnim zadovoljstvima, ali i preprekama koje je ljubav istovremeno sa sobom nosila. Bila je slobodna žena o kojoj su naprosto cvjetale legende. Odrekla se društvenih konvencija kojima je bila okružena. Dakle, ona izlazi iz okvira formi i pravila te podliježe brojnim kritikama. Uprkos tome, njen lik i djelo su poslužili kao primjer i inspiracija mnogim mladim ženama i spisateljicama za vrijeme trajanja Belle Epoque. Colette je dala veliki doprinos pri uspostavljanju jedne sasvim drugačije i osvježavajuće ženstvenosti.

Bavila se analizom ženskog postojanja. Uglavnom je u svojim djelima i pisala o tradicionalnim ulogama koje su imale žene. Svoj književni izraz pronašla je u noveli, a njen stil pisanja karakterizirala je mješavina sofisticiranog i prirodnog s primjesom suptilnih kadrova u kojima su se ogledali senzualni užitci i pronicljivost. Njeni snovi i žaljenja pronašli su svoje idealno mjesto među elipsama i bijelim prazninama na stranici. Colette prevazilazi konvencije autobiografije otkrivajući sva njena lica i oprečne dimenzije na vrhuncu transformacije: sada je plesačica pa ljubavnica, a onda je mlada žena. Pripovijeda u prvom licu kako bi uspostavila dijalog sa sadašnjošću i rekonstruirala svoj svijet iz djetinjstva. Colette je u svojim pričama definirala kriterijume za svoju autobiografsku fikciju, ne brinući se oko pojave teorijskih komentara na njih.

Colette je bila član Kraljevske akademije u Belgiji te Akademije Goncourt u Francuskoj. Ono što je također značajno reći, to je da bila nosilac Legije časti, što je zaista bila rijetka pojava za jednu ženu u tom vremenu. Njena najpoznatija djela su *Claudine à l'école*, *Claudine à Paris*, *Claudine en ménage*, *Claudine s'en va*, te *Chéri*, *La Fin de Chéri*, *Ces plaisirs*.

5. SIMONE DE BEAUVOIR: *Le Deuxième Sexe*

1949. godine u Parizu dolazi do pojave drugog feminističkog djela pod nazivom *Le Deuxième Sexe*. Autorica ovog djela bila je Simone de Beauvoir (1908-1986), koja ovim djelom zapravo pokreće nešto što se naziva novi, poslijeratni „val“ feminizma na Zapadu. Prema savremenim filozofima, pomenuto djelo se smatra revolucionarnim u svakom smislu. Simone de Beauvoir bila je prva književnica koja je uspjela opravdati svoje mišljenje i svoj stav filozofskim i historijskim tezama. Njeno djelo, *Le Deuxième Sexe*, ima veliki utjecaj na žene iz svih slojeva društva.

Ona postavlja pitanje koje glasi *Šta je to žena?* na koje već na samom početku daje paradoksalan odgovor, koji glasi *Ženom se ne rađa, ženom se postaje*. Ona je u ovom djelu branila stav po pitanju nejednakosti među spolovima koji podrazumijeva da je, po njoj, nejednakost između muškarca i žene ideološki i historijski koncipirana. Prema Simone de Beauvoir žene moraju ostati izvan bioloških okvira, odnosno uzeti svoju sudbinu u svoje ruke i pokazati da njihova sudbina ne mora biti biološki određena. Pozivala je žene da prestanu biti „samo“ žene, odnosno inferiorni spol ili ono što je ona u svom djelu nazvala *Drugo (l'Autre)*. U svojim razmišljanjima o razlikama koje imaju ljudi u društvu, ovisno od toga da li su rođeni kao žene ili kao muškarci, ona dolazi do zaključka da se pripadnici oba spola razvijaju u skladu sa okolnostima koje im u tom trenutku nameće određeno društvo u kojem obitavaju. Dakle, u tom slučaju, prema Simone de Beauvoir, žena koja je rođena kao takva poprima sve ženske osobine koje društvo nalaže, iako možda s njima nije rođena, ali je primorana da ih posjeduje u društvu gdje apsolutna dominacija pripada muškarcima. Dakle, smatra da žene trebaju izaći izvan okvira društvenih normi i okova koje propisuju muškarci. Žene su ustvari samo spol koji je podređen muškarcima, ali ne i oni njima. Muškarci su suština društva, žene to nisu, one su *l'Autre*. Ona predlaže analizu muško-ženskih odnosa koji su krajnje nejednaki u društvu jer vjeruje da muškarci imaju priliku da pokažu svoju superiornost na različite načine, dok su žene primorane da žive monton život, u kojem je svaki dan isti, bez prilike da pokažu svoju kreativnost.

Simone de Beauvoir u svom revolucionarnom djelu posmatra ženu sa različitih gledišta: antropološkog, psihoanalitičkog, materijalističkog, historijskog i književnog. Ona odbija bilo kakav oblik monizma u svojim istraživanjima. Vjeruje da se ničim ne može objasniti zašto u društvu postoji jedan jedini princip po kojem muškarci imaju autoritet nad ženama, što se dešavalo i kroz historiju, ne samo u književnosti, nego i u svim društvenim sferama.

Naglašavane su biološke razlike u odnosu muškarac-žena, ali one nikako ne opravdavaju hijerarhiju po kojoj muškarac uvijek ima prednost u odnosu na ženu. Ona vjeruje da društvo treba da otvori mjesta novim principima u pogledu ove problematike.

Ona također preispituje uloge muškaraca i žena od prahistorije jer je čovječanstvo uvijek imalo odliku muškog svijeta i to je tako bilo prikazano stoljećima unazad i kroz književnost. Književna djela su gotovo uvijek pisali muškarci te samim tim žena u književnim djelima predstavlja sliku onoga što muškarci vide i način na koji je doživljavaju. Odnosno, prikaz žene u književnim djelima koja su napisali muškarci zasniva se na njihovom mitu o ženi. Ona je upravo svojim teorijama o muško-ženskim odnosima željela razbiti taj mit. Društvena neravnopravnost se prenosila iz stoljeća u stoljeće, kao neka vrsta naslijeđstva. Smatrala je da moderno društvo treba da se oslobodi tog naslijeđstva i unese promjene u društveni život, a to se moglo ostvariti samo ukoliko žena, kao slobodna jedinka, iskoristi mogućnost ličnog izbora. Dakle, može pasivno prihvatiti ono što nameće društvo ili izaći iz društvenih okova u kojima je bila zarobljena te postati slobodna individua koju formira vlastiti intelekt, a ne društvo ili društvene stege. Simone de Beauvoir je za sebe izabrala naravno ovo drugo jer se njena borba zapravo zasnivala na tome da čovjek bude ono što jeste, a ne ono što mu je, bilo biološki ili bilo društveno, preodređeno.

6. ÉCRITURE FÉMININE

Sintagma *écriture féminine* najčešće se povezuje sa Luce Irigaray, Hélène Cixous i Julijom Kristevom, francuskim spisateljicama i teoretičarkama književnosti. To je termin koji označava s jedne strane ženski stil pisanja, dok sa druge strane označava jedan od najvažnijih pravaca feminističke kritike u Francuskoj. Spisateljice i kritičarke koje su obilježile ovaj pravac u feminizmu su svakako Hélène Cixous, Luce Irigaray, Julija Kristeva, Annie Leclerc, Monique Wittig i druge. Žensko pismo je bilo nešto manje teorijski formulirano i potkrijepljeno, međutim, bez obzira na to, u književnoj praksi se ipak manifestovalo. Žensko književno stvaralaštvo tretirano je kao posebna vrsta emocionalnog, čulnog, tjelesnog pa i erotskog književnog izražaja. Razlog zbog kojeg su se brojne kritičarke pozivale na psihonanalizu (naročito onu Lacanovu) u stvaranju svog književnog izraza, bio je taj što su pokretači te vrste stvaralaštva bili najskrivljeniji dijelovi njihove ličnosti, a naročito ono nesvjesno. U feminističkoj književnosti, spisateljice su željele pisanjem izraziti sve ono što se prije nije moglo, a ni smjelo reći zbog toga što bi, i kada bi neko to pokušao, bilo zataškano zbog društvenih i kulturnih konvencija. *Écriture féminine* se može shvatiti kao otpor prema tradicionalnim narativnim formama, posebno onim, kojim su se muški autori služili.

Hélène Cixous smatrala je da se ovom vrstom pisanja ruše granice, skidaju okovi i ide ka slobodi izražavanja ličnog mišljenja. Iz toga se, prema njoj, također, dalo zaključiti da je ta vrsta stvaralaštva nepredvidljiva i slobodna. Upravo to je bilo ono što je činilo ovu vrstu pisanja interesantnom i posebnom, čak i dominantnijom u odnosu na književnost koju su pisali muški autori. U feminističkim teorijama možemo vidjeti da je način na koji su pisale žene bio nedodirljiv, odnosno bio je nedostupan muškarcima jer oni nikako nisu mogli gledati na stvari s njihove tačke gledišta. Zbog toga je žensko pismo toliko autentično. U svom djelu *Smijeh meduze (Le rire de la méduse)*, Hélène Cixous želi pozvati žene da razlikuju biološko od kulturnog, da se otrgnu iz ruku prošlosti, da pišu i stvaraju bolju budućnost. Ona ne poriče da je prošlost bitna, ali u smislu da se iz tih stvari koje su se desile u prošlosti treba učiti, kako se ne bi ponovile u budućnosti. H. Cixous smatra također da žene trebaju prenijeti svoja iskustva iz prošlosti svijetu. Po njoj, ženski um je nepresušni izvor inspiracije iz kojeg mogu proizaći najljepša djela književnog stvaralaštva. U djelu *Smijeh meduze*, ova spisateljica poredi Afriku (*L'Afrique*), inače imenicu ženskog roda u francuskom jeziku, sa ženom. Afrika je Crni kontinent koji je mnogo puta pokoravan, ali i nedovoljno istražen, baš kao i ženski um obmotan velom tajnovitosti iza kojeg su se žene krile kako bi barem dijelom mogle ispuniti

svoje biološke i duhovne potrebe. Žene su bile ograničene zbog muške manipulacije, zbog ograničenja nametnutih u društvu, a H. Cixous to prikazuje metaforički u svom djelu kroz prikaz Afrike. To možemo vidjeti u narednom citatu.

*On peut leur apprendre, dès qu'elles commencent à parler, en même temps que leur nom, que leur région est noire, parce que tu es Afrique, tu es noire. Ton continent est noir. Le noir est dangereux. Dans le noir tu ne vois rien, tu as peur. Ne bouge pas car tu risques de tomber. Surtout ne va pas dans la forêt. Et l'horreur du noir, nous l'avons intériorisée.*⁷

Prema ovoj spisateljici, žensko pismo se nije zasnivalo samo na jezičkom izrazu, nego na jezičko-tjelesnom. Svijest koja se nalazi duboko u tijelu žene, prema njoj, doprinosi njihovim stvaralačkim sposobnostima. H. Cixous, ali i J. Kristeva te L. Irigaray ukazuju da žene u odnosu na muškarce u književnom izražaju nemaju nikakve nedostatke zbog kojih bi im pisanje bilo onemogućeno te da je to samo još jedan stereotip u nizu koji se veže za žene jer, po njima, svaka žena u sebi nosi jednake sposobnosti za pisanje kao i muškarac.

Budući da je sve bilo određeno pravilima i konvencijama, žene su se trudile da žensko pismo ne bude određeno i limitirano. Dakle, žene su mogle krajnje koristiti svoju maštu i slobodno pisati kako bi sve ono što se nalazi duboko u njima isplivalo na površinu. Iz tog razloga se i smatra da ne postoji striktno formulirana teorija koja se može primijeniti na *écriture féminine*. Stil kojim su pisale bio je specifičan i raznolik. Bilo ga je teško ili čak nemoguće definirati. Takvom vrstom pisanja su se spisateljice ustvari branile od već postavljenih konvencija po kojima se mora, ne samo pisati, nego i živjeti.

⁷ <http://dangerouswomenproject.org/2016/11/28/helene-cixous/>

7. ZAKLJUČAK

U ovom radu prikazan je dug i težak put žena koje su se stoljećima borile za svoje mjesto u društvu i književnosti. Prikazane su prepreke na koje su, još od srednjeg vijeka, nailazile. Iako je njeno postojanje negirano stotinama godina unazad, vidjeli smo da je ženska književnost ipak postojala i to čak i u srednjem vijeku kada je djelovala Christine de Pisan. Potpuni razvoj ženske književnosti dogodio se, kao što smo to vidjeli, u jeku feminizma u XX stoljeću. Vidjeli smo da se spisateljice nisu bavile temama iz historije i svakodnevnice jer žene nisu bile informirane o takvim stvarima. Stoljećima su žene bile poput sjene u odnosu na muškarce, oni su bili ti kojima je sve u društvu bilo podređeno, a žene su, kao što smo vidjeli, bile samo njihove marionete. Brinule su se za njih, kuću i porodicu, a njihovo mišljenje nije bilo bitno ni u jednoj jedinoj sferi društva.

Proces emancipacije žena bio je jako spor. Mogle su se vidjeti mnoge žene koje su se borile za svoja prava i za sopstveni identitet, ali ključnu ulogu u ovom procesu imale su spisateljice. One su se u svojim tekstovima, romanima i drugim djelima hrabro borile protiv surove stvarnosti u kojoj su dominirali neadekvatni društveni principi. One su postepeno počele da se bore za svoje mjesto u društvu putem novinskih članaka, a kasnije i putem knjiga čiji su glavni likovi prvenstveno bile žene koje su prolazile kroz najrazličitije torture u društvenim sistemima. Žene nisu imale pravo glasa, nisu imale pravo odlučivanja o vlastitom potomstvu, nisu mogle birati muževe, nego su im isti bili nametnuti, nisu imale pravo na obrazovanje i kroz historiju su uvijek bile na margini društva.

Kada su se odlučile na promjene, odnosno da ne žele više živjeti u društvenim okovima i pod muškom dominacijom, žene žele da se prihvate ženska seksualnost, privatnost i suština, odnosno da društvo prihvati njihova nastojanja za afirmacijom u društvu. Traže i bore se za ravnopravnost i jednakost sa muškarcima. U svojoj borbi nizale su mnoge poraze, ali su izlazile i kao pobjednice. Vidjeli smo kako su se žene, koje nisu imale nikakva prava izborile za velike stvari, poput prava na glas ili prava na abortus. To su bili veliki koraci koje su žene napravile nakon višestoljetnog ugnjetavanja i marginaliziranja. Kroz ovaj rad smo mogli vidjeti kako se u ženama budi svijest o njima samima, kako imaju pravo da budu jednake sa muškarcima i kako oni nisu ništa sposobniji, pametniji ni kompetentiji od njih. Shvatile su da sve što mogu oni, one mogu jednako, a možda čak i bolje.

Kada je riječ o književnosti, sve ovo što je prethodno spomenuto došlo je do izražaja kroz njihov književni izraz jer žene su u svojim djelima upravo izražavale svoje nezadovoljstvo društvom i hijerarhijom koja je vladala u društvu, gdje je patrijarhat imao apsolutnu dominaciju. Upravo se kroz književna djela dopire do svijesti drugih ljudi i dolazi do uspjeha. Žene su pisale autobiografije, rasprave, članke, pokretale debate, organizirale okupljanja, formirale organizacije, a sve u svrhu borbe za bolji život. Željele su se izboriti da njihova djela i imena uđu u udžbenike, historije književnosti i kritike. Bio je to težak put, ali one su na tom putu bile istrajne. Danas, zahvaljujući njihovim stoljetnim bitkama, žena se nesmetano može baviti pisanjem, može biti majka, imati porodicu, ali istovremeno ta ista žena može biti obrazovana i imati određeno zvanje ili titulu. Naravno, postoje društva u kojima su žene i dalje u znatno lošijem položaju u odnosu na mušku populaciju, ali ostaje nada da će se i u takvim društvima stvari jednog dana promijeniti, a uz volju i želju koju jedna žena može imati, kao što smo vidjeli, ništa nije nemoguće.

8. LITERATURA

- Alquier, Aline, *Femmes et littérature: George Sand, Colette, Marguerite Yourcenar*, Martinsart, Romorantin, 1980.
- Aubaud, Camille, *Lire les Femmes de Lettres*, DUNOD, Paris, 1993.
- Balaye, Simone, *Femmes et histoire: Madam de Staël, Flora Tristan...*, Martinsart, Romorantin, 1981.
- Beauvoir, Simone de, *Le deuxième sexe.1*, Paris, Gallimard, 1969.
- Beauvoir, Simone de, *Le deuxième sexe.2*, Paris, Gallimard, 1975.
- Culler, Jonathan D., *Théorie littéraire*, Saint-Denis, Presses universitaires de Vincennes. DL 2016.
- Cutrufelli, Maria Rosa, *Scritture, scrittrici. L'esperienza italiana*, u *Donne e scrittura*, Corona, Daniela, Palermo, La Luna, 1990.
- Fo, Jacopo; Parini, Sergio, *C'era una volta la rivoluzione*, Chiarelettere, 2018.
- Folli, Ana, *Prefazione*, in Aleramo, Sibilla, *Una donna*, Milano, Feltrinelli, 2009.
- Fraisse, Geneviève; Perrot, Michelle, *Histoire des femmes en Occident : le XIXe siècle*, Paris : Plon, 2002.
- Katnić-Bakaršić, Marina, „Feministička stilistika: izazov i ograničenja“, 2000., in *Novi izraz*, časopis za književnu i umjetničku kritiku, 51-55 str.
- Lešić, Zdenko, „Feminizam, feministička teorija i kritika“, 2003., in *Nova čitanja – Poststrukturalistička čitanka*, Sarajevo.
- Lešić, Zdenko; Kapidžić-Osmanagić, Hanifa; Katnić-Bakaršić, Marina; Kulenović, Tvrtko, *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo, Sarajevo-Publishing, 2006.
- Osmanović, Lejla, *Misao o ženi i žensko pismo u francuskoj književnosti druge polovine dvadesetog vijeka*, doktorska disertacija, Sarajevo, 2015.
- Perrot, Michelle, *Moja povijest žena*, Zagreb, Ibis grafika, 2009.
- Reid, Martin, *Les femmes dans la critique et l'histoire littéraire*, Paris, Honoré Champion, 2011.
- Resch, Yannick, *200 femmes de l'histoire: Des origines à nos jours*, Eyrolles, 2009.
- Schmidt, Albert-Marie, *Poètes du XVIIe siècle*, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1969.
- Solar, Milivoje, *Suvremena svjetska književnost*, Školska knjiga, Zagreb 1997.

- Thébaud, Françoise, *Écrire l'histoire des femmes et du genre*, ENS Paris Éditions, 2007.
- Thébaud, Françoise, *Histoire des femmes en Occident : le XXe siècle*, Paris, Plon, 2002.
- Zaharijević, Adriana, *Kratka istorija sporova: šta je feminizam?*, in *Kategorički feminizam - Nužnost feminističke teorije i prakse*, Centar za ženske studije, 2007.
- Zlatar, Andrea, *Rječnik tijela*, Naklada Ljevak, Zagreb 2010.
- Woolf, Virginia, *Une chambre à soi*, Paris, Gonthier, 1965.

Internet izvori:

- <http://dangerouswomenproject.org/2016/11/28/helene-cixous/>
- <https://www.danas.rs/drustvo/marksisticki-feminizam/>
- <http://www.wikipoemes.com/poemes/constance-de-theis/epitre-aux-femmes.php>
- <https://journals.openedition.org/cliio/10449?lang=en>
- <https://www.danas.rs/drustvo/liberalni-feminizam/>
- <http://www.charlottedegaravan.com/2014/07/femmes-ecrivains-ayant-utilise-un-pseudo-masculin.html>